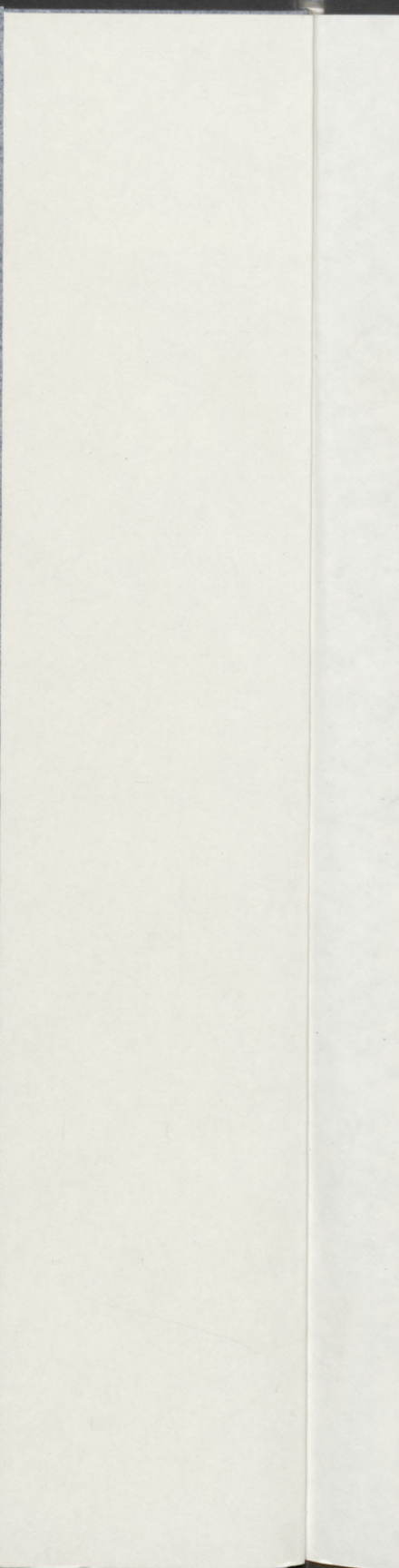

MC
111.070

WILHELM RÖPKE
A
KOLLEKTIVIZMUS
KRÍZISE

Békéscsaba, 1990.

WILHELM RÖPKE
A KOLLEKTIVIZMUS KRÍZISE

A MŰ EREDETI CÍME:
DIE KRISE DES KOLLEKTIVISMUS
FORDÍTOTTA: TÓTH IMRE

WILHELM RÖPKE

A
Kollektívizmus
Krizise

Felhívás az egyre gyakoribb államosítás és a hivatali hatalom kiterjesztése ellen. Sürgető figyelmeztetés, hogy az Európában jelen levő káosznak véget kell vetni, és ismét helyre kell állítani a szabadságot, jólétet és emberi méltóságot biztosító gazdasági rendet.

MC 11.070

1990

Mottó: „A kapitalizmus nyomorúsága — ezt kell mondanunk a szocialistáknak — nem abban áll, hogy egyeseknek van tőkájük, hanem abban, hogy másoknak nincs, tehát proletárok.”

Wilhelm Röpke:
Harmadik út 188. oldal

Előszó

Korunk közgazdasági elméletei közül talán legtöbb követőre Keynes és Friedmann irányzata talált. Egyikük az 1929-es nagy világválság idején a New Deal ihletőjeként állami beavatkozást sürget, állami megrendelésekkel akarja élénkíteni a gazdaságot, s lényegében keresleti piacot akar. A másik a klasszikus szabadverseny híve, szerinte az állam tartsa magát távol a gazdaságtól, és csak rendfenntartási és közigazgatási funkciókat lásson el. Röpke a két irányzat között helyezkedik el, de közelebb áll Friedmannhoz, vagyis a tiszta piacgazdaságot tartja követendőnek. Az állam szerinte is maradjon távol a gazdaságtól, illetve kétféle vonatkozásban avatkozzon be: akadályozza meg a monopóliumok kialakulását, és gondoskodjon szociális védőhálóról. Ez a Röpke-féle harmadik út. (Nem tévesztendő össze Németh László harmadik útjával, mely végső soron az Európától való civilizációs leszakadást fogadná el.) Korunk egyik fő problémáját ő abban látja, hogy túl kevesen rendelkeznek tulajdonnal, mely biztonságot ad, s egyben tartást és függetlenséget is jelent az embernek a külső hatalommal szemben.

Kollektívizmuson azokat a politikai-gazdasági rendszereket érti Röpke, melyek a megfoghatatlan közérdekre hivatkozva háttérbe szorítják az egyéni érdeket. Tehát azokat a jobb- és baloldali törekvéseket bírálja, amelyek akár a nemzet, akár az osztály, vagy akár általános emberi érdekekre hivatkozva korlátozzák a kisközösségek, vagy az egyes ember jogait. Ugyanis a szétvert magántulajdon helyén létesülő ál-

lami tulajdon az egyén létbizonytalanságát jótányival sem csökkenti, inkább fokozza.

Kistulajdonosok paradicsomává tenni a földet ma még utópiának tűnhet, de ez azért mégis közelebb áll a valósághoz, mint a mindenkinek szükségletei szerint-elv naiv utópiája.

Ez a kis könyv 1947-ben jelent meg Svájcban, tehát két évvel azután, hogy véget ért a világháború, és összeomlottak a fasiszta totális rendszerek. A háború óta eltelt két év alatt Európa-szerte előretörték a szocialista pártok. Az újjáépítés ideje volt ez, amikor még élt az igény, és az illúzió az emberek gondolkozásában az igazságosabb elosztási viszonyok iránt, ezért terjedhetett mindenfelé az ún. szocialista modell.

Ez idő tájt Svédországban a szociáldemokraták, Angliában a Munkáspárt kormányzott: de igen erős volt a baloldal Olaszországban és Franciaországban is. Németország ekkor még négy megszállási övezetben létezett, s a szovjet zónában a szavazatok 65 százalékát szerezte meg a sebtében egyesített szociáldemokrata-kommunista párt. Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy a három nyugati zónában is erősnek bizonyult a baloldal. (Gondoljuk el, hogy nálunk ekkor még külön indult a két munkáspárt, a szavazatok abszolút többségét pedig a Kisgazdapárt szerezte meg). Az akkori szociáldemokrata pártok valamennyien — beleértve az angol Munkáspártot is — államosítást akartak, állami beavatkozást a gazdasági életbe, — és hatalomra kerülvén ígéreteikhez híven államosítottak is keményen és következetesen.

Röpke azok közé tartozott, akik hamar felismerték, hogy a kialakult gyakorlat hibás, és több előadásban figyelmeztetett is erre, mondván, az államosítás nem jár együtt tulajdonosi szemlélettel, ennek híján pedig lezüllik a gazdaság, kiskorú gyermekké degradálódik az állampolgár, és elnyomódik az ország. Diagnózisa mára világszerte beigazolódott.

Tóth Imre

I.

E tanulmányban az európai kollektívizmusról szólok, amelyről lesújtó a véleményem. Éppen ezért mindjárt leszögezem, egyetlen politikai párt érdekét sem képviselem. Ennek előrebocsátása azért szükséges, mert ma már nem lehet a kollektívizmust egyetlen politikai párt irányzatával azonosítani, de e nézetsoport elemei a nem szocialista pártok célkitűzései között is szerepelnek. Annyira így van ez, hogy Hayek professzor *The Road to Serfdom** című ismert könyvét joggal ajánlhatta minden párt szocialistáinak. Bizonyítja ezt az is, hogy az angol Konzervatív Párt, a szocialista Munkáspárt nagy ellenfele nemrég olyan gazdasági programmal jelentkezett, amely koncepciójában alig különbözik a Munkáspárt szocialista programjától. Közismert tény az is, hogy sok vállalkozó milyen gyorsan megbékélt azzal a szereppel, amelyet neki a szocialista tervgazdaság leosztott. Így történetelt meg, hogy amikor nemrég Németországban az ipar és a kereskedelem képviselői előtt a szabad gazdaság szükségességét próbáltam megvilágítani, süket fülekre találtam.

Látjuk tehát, hogy ma már olyan körökben is engedményeket tesznek a kollektívizmusnak, amely köröktől általában igen távol áll ez az eszmerendszer. Másrészt egyre gyakrabban fordul elő, hogy maguk a szocialisták fordulnak szembe a kollektívizmussal — s ez még fontosabb körülmény. A kis német tartomány fővárosában tartott beszédem után a jelenlévő szocialista miniszterelnök fölállt, s közölte: egyetért az én kemény kritikámmal, amellyel a kollektívizmust illetem, mert ő és barátai is torkig vannak vele.

A nyugatnémet tervgazdaság egyik szocialista vezetője valamelyik jegyzetében beismeri, hogy ami náluk történt, az nem más, mint a piac irányító szerepének szétrombolása. Az egész írás egyetlen vészkiáltás és a teljes csőd bejelentése. Hasonló következtetésre jutott nemrég egy feltűnést keltő interjúban Lombardo, a radikális olasz szocialisták egyik vezetője, hazája viszonyait tekintve. Hogy ne érhessen az a vád, hogy példáimat gazdaságilag tönkrement országokból ve-

* Első kiadása: 1944, Routledge Kegan Paul Ltd. London, Melbourne Henley.

szem, hadd idézzek végül a szocialistákhoz tartozó svájci Fémmunkás Szövetség egyik munkatársának tanulmányából: „Túl későn — vagyis a kollektivizmus megvalósulása után — derül majd ki, hogy a sok felhívás, mely arra figyelmeztet, hogy az államosítások és a hatóság hatalmának növelése a demokrácia megszűnését fogja eredményezni, nem csupán liberális rémkép, hanem valóságos veszély, és alapos szociológiai kutatásokon alapult.”/1/

II.

Sok szocialista egyetért velünk, ha a mára kialakult helyzetet a következőképpen jellemezzük: Korunk egyfajta népszerű irodalmában mind a mai napig a kapitalizmus játsza a bűnbak szerepét. Az igazság azonban az, hogy Európában már régóta nem a kapitalizmus uralkodik, hanem a kollektivizmus, annak minden jellemzőjével együtt. Az összes gazdaságpolitikai ideológia, amelyet szocialistának, vagy kollektivistának nevezhetünk, mára kontinensünk gazdasági életére szinte általánosan jellemző lett. Ami valaha utópia volt, demagóg jelszó vagy szobatudós konstrukció, az immár nagyrészt valósággá vált: némely országban évek óta, Németországban több mint egy évtizede. Épp elég hosszú ideje ahhoz, hogy jogosan tehessük föl a kérdést: mit valósított meg, mit nem, és mit várhatunk tőle?

Tíz éven át számított falra hányt borsónak a kollektivizmus bírálata! Hívei a piac törvényeit kigúnyolták, hisz ezek, úgy mond, az új időkben érvényüket veszítették. A közgazdászok új generációja pedig azt képzelte, hogy amit közgazdaságtanból tanultak, afölött eljárt az idő, azt el kell felejteni, és hogy az ő feladatuk a gazdasági folyamatok irányítása. Szívesen megkérdezném ezektől az új közgazdászoktól, vajon még mindig meg vannak győződve az „új” közgazdaságtan föléről?

E ponton mérlegkészítésre kényszerülünk a kollektivizmusmal kapcsolatban. Szembeötlő már első pillantásra — s ez csak látszólag paradoxon — az irányzat jelenlegi mély vál-

sága. A mozgalom külső, látványos diadala belső bizonytalanságot, feszültséget, csalódottságot és ellentmondást takar. Annyiszor láthattunk ilyesmit a történelemben! Hisz könnyű bírálni valamit, s ennek hasznát, jogos voltát nem vonhatjuk kétségbe. Nem túl kockázatos különféle nyakatekert teóriákat képviselni, vagy radikális programot készíteni, amíg nem kell bármit kipróbálni a valóságban. Amint azonban a kollektívizmus az oly igen áhított hatalom birtokába jutott, tüstént megváltozott a helyzet: az elmélet szembesült a gyakorlattal, a demagógia a felelősséggel. Így aztán a kollektívizmus védekezésbe szorult, méghozzá különösen kemény világgazdasági helyzetben, amikor igen nehéz meggyőző eredményt felmutatni. A kollektivisták kénytelenségéből átélük Wallenstein halálából a híres mondatot:

„Szűk a világ, tág az értelem
Egymás mellé szorulnak a gondolatok
De keményen megütköznek a térben a dolgok”

Napjainkban szocialisták ezrei kérdik önmaguktól: nem volt elbizakodottság, hogy mi saját terveink szerint akartuk irányítani a gazdasági életet? Hiszen azóta egyik krízis a másikat éri! Nem parentáltuk el túl korán a klasszikus közgazdaságtant? Ez arra tanított, miképpen lehet versennyel, árrakkal, kamatokkal, piaccal és rentabilitással irányítani a világ nagyüzemeit; és arra is oktatótt, hogyan lehet az emberek által vágyott javak maximumát minimális költséggel előteremteni. Mindezt oly módon, hogy a szorgalmat, az ötletet, alkalmazkodóképességet, intelligenciát maga a piac jutalmazza. Nem az-e a legcélszerűbb, ha kipróbált mechanizmus segítségével az egyes ember és a társadalom érdekét lehetőség szerint összeegyeztetjük? S e mechanizmushoz nem tartozik-e a szabadság, a verseny, a felelősség és a tulajdon? S vajon jobb-e, ha ezt a mechanizmust az egyre inkább önállósuló, sőt mindenható bürokráciával cseréljük föl? Ez lenne az a szabadság, egyenlőség és méltányosság, amelyet megálmodtunk, amelyért harcoltunk? Vajon nem volt-e igazuk az olyan anyira gyűlölt szociológusoknak, amikor a kollektívizmus

borzasztó árának nevezték a szabadság, a méltóság, az ember veleszületett jogainak elvesztését? S erre a következtetésre nemcsak a totalitárius államok tapasztalata, hanem a józan megfontolás alapján is eljutunk. Nem csapjuk-e be magunkat, ha még mindig demokratikus kollektívizmusról beszélünk, mely jólétet, szabadságot és békét teremt? Nem vesszük észre, hogy mennél inkább kollektív egy ország, annál szegényebb, s annál jobban korlátozza polgárait? Már azzal is, hogy a nemzeti állam gyámsága alá helyezi a gazdasági életet, egymagában fokozza saját nemzeti szuverenitását, s ezzel szaporítja a nemzetközi konfliktusokat. Gondoljuk el: vajon a szocializmus nem tekinthető-e minden esetben nemzeti szocializmusnak is? Van-e lényeges különbség az ideológiák közt, melyek a világra segítik?

És a meghasonlott szocialistákhoz szakszervezeti vezetők csatlakoznak, azok, akik felismerték, hogy munkájuknak csak a szabad gazdaság körülményei közt van értelme, kollektivista parancsgazdaságban a mindenható kormányzat eszközévé süllyednek. Ez történt a német Arbeitsfronttal, az olasz corporazionikkal és a szovjet állami szakszervezetekkel. Épp ezért, ha a szabad gazdaság ellenében politizálnának, ezzel mintegy létük értelmét adnák fel. S ugyanez vonatkozik a szövetkezetekre is.

Végül néhány szót arról, hogy egyre több szocialista ébredt rá, a kollektívizmus az ember domesztikálódását, megzabolázhatóságának bizonyos mértékét tételezi fel. Csakhogy ez a mérték kevés népnél található meg, de azon keveseknél sem tart sokáig. A földközi tengeri népek meg éppenséggel olyanok akár a vadlovak: az állami bürokrácia zablóját nem hajlandók fölvenni. Az a kormányzat cselekszik bölcsen, mely látva ezt, lemond a kísérletről. Így tett az olasz kormány. Franciaország példája pedig azt bizonyítja, hogy csak baj származik belőle, ha doktriner módon mégis ragaszkodik hozzá.

III.

Az európai kollektívizmus belső válsága szakadásában, elkülönülésében nyilvánul meg. Még ahol gondosan őrzik a szilárd egység látszatát, ott is találunk néhány apró jelzést, mely válságról árulkodik.

Minél jobban sarokba szorítanak valakit, annál erősebben áll ellen: így vannak ezzel a kollektivisták is. Az elméletet és gyakorlatot ért jogos bíráló arra készítette őket, hogy taktikát változtassanak. Látszólag tehát meghajolnak az érvek nyomására, mondván, ők a világért sem akarnak bürokratikus tervgazdaságot, ők szövetkezeti, vagy korporatív, vagy más módon szabadsággal átítatott szocializmust akarnak megvalósítani. Csak az a baj, hogy az ilyen elképzelések következetlenek, nem feltétlenül becsületesek, s főként szellemi gyámoltalanság rejlik bennük. Mert ugyan meghajolnak a makacs tények előtt, de aztán újból szembeszegülnek velük. Mindebből kiderül, milyen mély hatást váltott ki a kollektívizmus bírálata. Arról is tudunk, hogy történnék hiábavaló, kétségbeesett kísérletek arra, hogy megtartsák a piac mechanizmusát valamiféle javított tervgazdaság kiegészítőjeként.

A tapasztalat azonban a kollektívizmus bármely módosított változatával kapcsolatban kiábrándító. Mégis — vagy épp ezért — a hívő kollektivisták továbbra is érvek után kutatnak. Így ma már szocialista apologetikáról is beszélhetünk. Hivatkoznak arra is, hogy napjainkban az elszegényedés sok európai országot rákényszerített a szükség szocializmusára, arra viszont nincs bizonyítékuk, hogy a szocializmus a szükséget le tudná győzni, és egyáltalán: vajon nem inkább a szocializmusból eredő szükségről van szó? Arra is akad példa, hogy némely szocialista ország kormányzata dicséretes nyíltsággal feltárja a népgazdaság nehéz helyzetét — de ezt korántsem a számvetés igényével teszik, megvizsgálva, hogy nem a kollektívista szisztéma okozza-e a bajokat, hanem csupán azért, hogy újabb terheket hárítsanak a lakosságra. Mesterségesen létrehozzák a háború idején kialakult hazafias közhangulatot, mely lehetővé tette a kollektív jellegű hadi-

gazdálkodást. Csupán az a rejtély, miként maradhatott meg töretlenül békeidőben a hazafias indulat, s ha mégis, hát hogy' nem szabadult el a népharag, elsöpörve hullámaival az ilyen doktriner gazdaságpolitikát?

IV.

Mi sem jellemzi jobban azt a mély válságot és a sajátos helyzetet, amelybe napjainra a kollektivizmus jutott, mint az, hogy a demokratikus szocializmus létjogosultságát, egyik híve azzal indokolta: ez az egyetlen tartós gát a kommunizmus megvalósulása előtt. Vagyis az ötvenszázalékos szocializmus azzal igyekszik létjogosultságát bizonyítani, hogy gátat képez a százszázalékossal szemben, s mindkét irányzat Marxra hivatkozik. Vajon mennyire bízhatunk e gát szilárdságában?

Tulajdonképpen örvendetes, hogy a demokratikus szocializmus több képviselője ma már alapjában véve szemben áll a kollektivizmussal. Az ő szocializmusuk sajátos gazdaságpolitikai ideológia, mely liberális beállítottságukkal merőben ellentétes: így az átléphetetlen gödör tőlük nem jobbra, hanem balra húzódik. Valójában a nagy centrumban van a helyük, amely a nézetkülönbségeket jól elbírja, de mindenfajta totalitarizmustól idegenkedik. Így az idetartozók együtt küzdenek a szabadságért, s bizonyára nem nehéz meggyőzni őket arról, hogy gazdasági ideológiájuk végső soron nem egyeztethető össze liberális elveikkel. Kivált akkor, ha azt is bebizonyítjuk, hogy akad jobb megoldás, csak meg kell keresni; és ha látják, hogy szándékaink őszinték.

Igaz, sok európai országban a demokratikus szocializmus pillanatnyilag akadályozza a kommunizmus térhódítását. Hangsúlyozom: pillanatnyilag. És korántsem biztos, hogy ez így marad. Két dolog ébreszt bennem kétséget. Egyfelől nem olyan biztos, hogy a demokratikus szocializmus hosszú távon is alkalmas a kommunizmus elleni harcra. Aki a modern szocializmus szellemtörténetét ismeri, az tudja, hogy Marxban,

a „vörös poroszban” két lélek lakozott, s hogy ez a kettősség lett jellemzője a szocialista mozgalomnak is. A természetjog, demokratizmus, liberalizmus, humanizmus — melyek megtalálhatók mind a szocialista, mind a liberális eszmerendszerben — Marxnál türelmetlenséggel, autoritással és romantikával párosult. A szocialista mozgalmat ezek az ellentétek belülről bomlasztják. Carlo Antoni erről így ír: „Una delle idee piu singolari contaminazioni che la storia delle idee ci offra.” /2/

A demokratikus szocializmus meglehetősen konfúz mozgalom benyomást kelti, amint a szabadság liberális eszménye, és a hataloméhes, egyéniségellenes ösztönei lelkesültséggel párosult osztályharc között hányódik. Talán nem törvényszerű, de mégis úgy alakult, hogy mindannyiszor csatlódnunk kellett, valahányszor már-már elhittük: a demokratikus szocializmus ellenállhat akár a kommunista, akár a fasiszta totalitarizmusnak. Ez pedig arról győz meg, hogy az ennyire megosztott mozgalomban nem lehet igazán bízni.

Aztán van itt egy másik megfontolásra érdemes körülmény is.

Ha jól belegondolunk, végső célját, eszményeit tekintve a demokratikus szocializmust és kommunizmust egy világ választja el egymástól, mivel az egyik demokratikus-liberális berendezkedésű, a másik pedig totális államot akar. Csak hogy ez nem pontos. Hisz mi a kétféle gazdaságpolitika között a különbség? Mindenekelőtt az, hogy a demokratikus szocializmus annyira felhígítja a kommunista programot, hogy az ne hasson rögtön ölü méregként a demokratikus jogállamra. Más lapra tartozik, hogy e politikai gyógyszerészek könnyen tévedhetnek a méreg adagolásában, s akkor pedig ez a felhígított méreg — megengedem, akár a gyógyszerész akarata ellenére, s nem is azonnal — végül mégiscsak megölheti a liberális demokráciát.

Bennünket azonban most más érdekel. Ha elfogadjuk, hogy a demokratikus szocializmus gazdasági programja arra való, hogy kifogja a szelet a kommunizmus vitorlájából, akkor jogos a kérdés: vajon e félszéllel történő vitorlázás hosszú

távon nem bosszulja-e meg magát? Például azzal, hogy a tömeg hozzászokik a program kisajátítási törekvéséhez — a radikális megvalósítás esélye nélkül. Ez az adu így megmaradna a kommunisták kezében.

A demokratikus szocialisták hátrányos helyzete mindaddig megmarad, míg beletörődnek, hogy gazdaságpolitikájukban az útirányt a kommunisták határozzák meg: míg el nem határolják magukat az államosítás és tervgazdálkodás dohos programjától, és rá nem lépnek a szociális reform minőségileg más útjára — azzal sem törődve, hogy ezen az úton esetleg összetalálkozhatunk. Ha azonban a demokratikus szocializmus átülteti a gyakorlatba a saját felhígított programját, ahogy ez ma Európa több országában is zajlik, akkor veszélyes helyzetbe kerülhet. A gyorsan bekövetkező gazdasági romlás miatt a kommunista bírálókat pellengérré állíthatja egész rendszerüket, amely éppen nem azért lesz rossz, mert kevésbé kollektivistista — ahogyan a kommunisták állítják —, hanem azért, mert még e kevés is túl soknak bizonyul reális megítélés esetén. A torz gazdasági rendszer ugyanis még ha mérsékelt körülmények közt alkalmazza is, lehetetlenné teszi a piac működését — de sohasem lesz képes kielégíteni a tömegek radikális igényeit, melyeket a kommunisták keltenek bennük. A mérsékelt szocializmus is szétzilálja a piacgazdaság alapjait, s maga is kommunizmussá válik, hisz ezt kollektivistista gazdálkodással próbálja helyettesíteni. Ez viszont csak úgy tud fennmaradni, ha feltételeit egy totális állam könyörtelenségével teremti meg.

A mérsékelt szocializmus nyilván nincs tudatában, hogy döntenie kell, milyen vezérlő és hajtóerőre alapozza az egész gazdaságot. A piacéra, vagy a tudatosan tervező, büntető, parancsoló államéra? A piacgazdaság szabad, ezért valódi árakkal, versennyel és szabad kezdeményezésekkel működő gazdasági rendszert jelent. Nincs más választási lehetőség: amint az ajtó is vagy nyitva, vagy csukva van. /3/ Rendező elvről lévén szó, nincs középút: vagy az árak irányítják a gazdaságot, vagy a hatóság. Ha egyik sem, akkor jön a zűrzavar, az az állapot, mely ma Európa legtöbb országára jellemző, s ki-

vánhatnak-e kedvezőbb feltételt ennél a kommunisták propagandájuk számára?

A mérsékelt szocializmus középútja tehát lehetetlenné teszi, hogy a piacgazdaság jólétermető ereje érvényesüljön. Arra alkalmas, hogy a népgazdaságot tönkretegyje, de arra már nem, hogy a kommunista demagógia vitorlájából kifogja a szelet. Épp ellenkezőleg, még csak feszesebbre fújja. Körültekintve Európában ma több olyan országot is találunk, amelyre ráillik Gaetano Mosca észrevétele: „Az úgynevezett mérsékelt szocializmusnak, mely a magántulajdont névleg fenntartja, de alaposan megterheli és korlátozza, hogy az szinte jelentéktelenné válik, Nyugat-Európában kisebb esélye van a fennmaradásra, mint az igazi proletárdiktatúrának. Az ilyen rendszert a kommunisták egyre hevesebben támadnák, bár tekintélyük és erejük nem lenne ahhoz, hogy teljesen elnyomják, viszont a kormányszatnak nem maradna elég játéktere, hogy helyrehozhatná mindazt a pazarlást, amellyel a mérsékelt szocializmus megvalósításának kísérlete együtt jár. Így aztán a sok kudarc és a csalódottság következtében ez a gazdasági rendszer előbb-utóbb kommunizmushoz vagy katonai diktatúrához vezet.”

V.

A demokratikus szocializmus sokat dicsért középútja, amint láttuk, igen csúszós ösvény, könnyen szakadékba vezet. Semmi esetre sem lehet tempósan haladni rajta: vagy visszafordulunk, vagy lezuhanunk — egyre inkább ez az érzésem.

Az európai tapasztalatok számbavételekor különösen fontosnak tűnik az a körülmény, hogy a mérsékelt szocialisták túl nagy szerepet szánnak a szakszervezetnek. Nem veszik figyelembe, hogy így a szakszervezetek monopolhelyzetbe kerülhetnek, s emiatt a szociális haladás nevében az egész társadalom haladása ellenében hozhatnak döntéseket. (Márpedig így a munkás is rosszul jár.) Megtörténhet, hogy bizonytalanná válik a munkafegyelem, visszaesik a termelékeny-

ség, és kulcspozíciót teremtenek a kommunisták számára. Itt most nem vizsgáljuk, hogy milyen feltételek mellett alkalmasak a szakszervezetek tevékenységük ellátására egy jól működő piacgazdaságban, úgy ahogy ez a vezető ipari országokban meg is valósult. /5/ Az azonban bizonyos, hogy a demokratikus szocializmus a szakszervezetek számára kijelölt mozgástérrel saját gazdaságpolitikája érvényesülését veszélyezteti, vagy azt legalábbis ellentmondásossá teszi.

A demokratikus szocialisták tehát ismét önmagukat hozzák hátrányos helyzetbe a kommunistákkal szemben: mivel nem törődnek azzal az ellentmondással, hogy kollektivistá gazdaságpolitikát folytatnak, s ugyanakkor a szakszervezetek hatalmát is növelik. A kommunistákat azonban ebben a tekintetben sem vezeti hasonló szentimentális logika: ellenzéki helyzetben felhasználják a szakszervezetek erejét, hogy a gazdasági folyamatok rendjét megzavarják: amint azonban hatalomra kerülnek, habozás nélkül eltérítik a szakszervezeteket eredeti funkciójuktól, s az állam engedelmes eszközévé, „Arbeitsfrontjává” fokozzák le őket, hisz ez felel meg leginkább a totalitárius kollektívizmus érdekeinek. Látható tehát, a kommunisták ebben a vonatkozásban is kihasználják a demokratikus szocialisták következetlenségét.

Aszindikalista anarchia éppen ellentétes a kollektívizmussal, ezért igazságtalan lenne a kollektívizmust felelőssé tenni a zűrzavarért, a termelés csökkenéséért s a hatalommal való visszaéléseért, amellyel a világ szindikalizálása együtt jár. Közvetve a kollektívizmus azonban mégis felelős, mert a szakszervezetek több országban úgy tettek szert túl nagy hatalomra, hogy a szocialista befolyás alatt álló kormányzatok megteremtették ennek feltételeit. Csak a szocialista ideológia által inspirált öszspolitika keretén belül érthető meg, hogyan alakult ki a munka állandó drágulása és a pénzpolitika között az a végzetessé váló verseny, melynek során a pénzforgalom állandóan kényszerűen növekszik azért, hogy a béremelések ne vezessenek munkanélküliséghez. Olyan verseny ez, amelyet romantikus módon a „teljes foglalkoztatás” politikájának neveznek. Érdekes módon vet fényt erre a helyzetre egy

kis cikk az angol kommunista párt napilapjában, a Daily Workerben. A cikkíró feltárja helyzetüket az olvasók előtt, amelybe az ötnapos munkahét, a növekvő gépmesteri és szedőbérek, valamint a papírárak miatt kerültek, s hogy mindezek következtében elbocsátásokra, racionalizálásra kell elszánni magukat. Olykor tehát megesik, hogy ez a fejlődés a kommunistákat is kényszerhelyzetbe hozza. Hosszú távon azonban megkönnyíti a dolgukat.

VI.

Térjünk vissza korábbi megállapításunkhoz, miszerint az európai kommunizmus ma súlyos válságban van, híveit — sorain belül és kívül egyaránt — kétségek gyötrik, bírálatok kereszttüzében áll: védekezésre kényszerül. A megvalósuló szocializmus akkora csalódást okoz, hogy most már apologetikához kell folyamodnia. Földrészünkön a szocializmus olyan kísérőjelenségekkel társul, amelyekben maguk a szocialisták sem lelik kedvüket. Kígyózó sorok az üzletek előtt, kérdőívek tömege, burjánzó bürokrácia, hivatalok packázásai, pecsétek és engedélyek hálójában vergődő állampolgárok, egyre türelmetlenebb hatalomgyarkorlás, törvények és szabályozások végeláthatatlan sora, a jogállam szétesése, rendőrség, kényszerpropaganda, önkény és korrupció az élet minden funkciójában.

Az egyik országban börtönbe kerül valaki, mert bort vitt a saját pincéjéből egy másikba. Vigyázat: nem a tízparancsolatot szegte meg, csupán az abszurd rendelkezések egyikét! A másik országban pedig egy orvos az ismerősétől kideríthetetlen okok miatt képtelen volt autót kölcsönözni. Másutt a jó öreg „az én házam az én váram” elvét épp valamelyik miniszter nyilvánította szocialistához méltatlannak. Ugyanitt börtönbe csuktak egy háziasszonyt, mert a szaglászó kormányhivatalnok penészes kenyeret lelt a kamrájában. S ugyanebben az országban betiltották a külföldi utazásokat, cenzúrázzák a külföldi leveleket, a munkásokat pedig mind a mai napig kivezénylik a munkához, mint Hitler idejében. (Egyébként a megszállt Németországban jelenleg is Hitler

gazdaságpolitikáját követik.) Egy másik országban felnőtt emberek az árhivatal alkalmazásában azzal foglalkoznak, hogy a virágok hosszát méricskéljük, így ellenőrizve, hogy vajon betartják-e az árelőírásokat. És mit szóljunk ahhoz, hogy a szerencsétlen állampolgár, aki Németország amerikai zónájából történetesen öt láda könyvet akar Svájcba átvinni vagy küldeni, az kettőszázkét kérdőívet köteles kitölteni — csak a kérdőívek súlya fél kiló! Vagy netán az az ország boldogabb, ahol minden képzeletet felülmúl a korrupció, hogy a behozott benzin minden ellenőrzés dacára nagyrészt feketepiacra kerül?! Sorolhatnánk tovább a példákat a kollektivist abszurdításokról, mert hiszen nem kuriózumokról ejtettem szót, hanem a kollektívizmus szabályszerű jelenségeiről. Bár elkötelezett hívők az állítják, hogy a hivatalok túlkapása nem a rendszer lényegéből fakad, a tények sajnos azt bizonyítják, hogy a kollektívizmus és a bürokrácia uralma egy és ugyanaz.

Hogy a szocializmus vezető pozíciókat biztosít az értelmiségnek, mely azt kitalálta, az magától értetődik. Az sem vitás, hogy a parancsuralmi gazdaság a döntéshozók eldorádója, azoké, akik utasítanak, tiltanak, büntetnek. De vajon paradicsom-e a munkásoknak is? Mit várhat a nép? Nos, bár korunkat egy amerikai sajtószemélyiség kissé elsietve az „egyszerű ember évszázadának” nevezte, mégis azt látjuk, az embereket talán még soha nem taszigálta úgy ide-oda egy parancsolgató kisebbség, mint napjaink kollektívizmusában. Önkéntelenül újra feltolul bennünk a kérdés: nem fizetünk túl nagy árat egy olyan gazdasági rendszerért, amelynek éppen hogy föl kellene szabadítani bennünket a szegénység nyűgje és a jogfosztottság alól?

Tekintsük most át, mit akar voltaképp a kollektívizmus. Történetét vizsgálva úgy találjuk, három különböző célja van: megváltoztatni az elosztás módját, a gazdasági rendszert és a tulajdonviszonyokat. Minden bizonnyal a legrégebbi cél az elosztási rend megváltoztatása azok javára, akikkel eddig túl szűkmarkúan bánt az élet. S ez olyan cél, mely szociális reformmal, állami adó- és támogatáspolitikával elérhető, s

nem szükséges hozzá a gazdasági struktúra megváltoztatása, ezért nem foglalkozunk vele részletesen. A továbbiakban a másik két cél alapján vizsgáljuk a kollektivismust, tehát mint olyan mozgalmat, mely a gazdasági rendszert és a tulajdonviszonyokat akarja megváltoztatni. A gazdasági rendszer megváltoztatásának igényét Saint-Simon, a tulajdonviszonyokét Karl Marx képviselte. A két mozgalom, a saint-simonizmus és a marxizmus napjainkban megmagyarázhatatlan módon összekapcsolódott.

A saint-simonizmus nem azzal törődik elsősorban, hogy a termelőeszközök kinek a tulajdonában vannak, nem is okvetlenül a szociális igazsággal, hanem a nagy gazdasági folyamatokat szabályozó alapelvekkel. A saint-simonista nagyvállalkozó, Walter Rathenau nevezte elsőként a piacgazdaság helyébe lépő rendszert tervgazdaságnak. Nevezhetjük központilag irányított gazdaságnak, vagy parancsuralmi gazdaságnak is — kinek melyik megfelelőbb. A marxizmus célja viszont a tulajdonviszonyok megváltoztatása, s ehhez megoldásként a termelőeszközök magántulajdonának megszüntetését, össznépi tulajdonba vételét ajánlja, vagyis az úgynevezett szocializálást. A mai helyzet sajátossága, hogy a két irányzat összeolvadt. Kollektivistáink tervgazdaságot, irányított gazdaságot akarnak — vagy használhatunk egyéb eufemisztikus kifejezést is —, de ugyanakkor gazdasági demokráciára, szocializálásra, társadalmasításra is törekszenek. Vagyis a magántulajdont helyettesíteni akarják valami más tulajdonformával, amely azonban, bárhogy szépítgessük is, állami tulajdonként lepleződik le. A kettő merőben más: nem szabad összekeverni.

A mai Európában a szocializálás úgy terjed, mint a járvány: hol itt, hol ott üti fel a fejét, kiábrándultságot hagyva maga után. Vajon mit akarnak e törekvés apostolai? Létrehozni valami újat, csak egyszerűen azért, mert az most divatos, mint teszem azt az egzisztencializmus? Vagy mivel némelyek szerint ez demokratikus, netán antifasisztának tekinthető mozgalom? Ezen a ködös, frázisokkal kikövezett úton haladva megtörténhetett, hogy különféle közösségi tulajdonban lévő

vállalatokat újfent szocializáltak, illetve államosítottak. Mármost ha világos választ várunk kérdésünkre, hogy mire való a szocializálás, akkor a legokosabbak azt felelik: meg kell oldani a termelőeszközök magántulajdonának problémáját.

Kétségkívül fontos és sürgető feladat a mamutvállalatok korában újradefiniálni a tulajdont, sőt civilizációnk sorsa felől közelítve akár döntő jelentőségűnek is tekinthetjük. Nyilvánvaló az is, hogy valamely óriásüzem tulajdonosának mások a jogai és kötelességei, mint egy ipari vagy mezőgazdasági családi üzem tulajdonosának. Az is valószínű, hogy civilizációnk atombomba nélkül is elpusztul, ha a proletariátust nem sikerül valami módon tulajdonossá tenni. Ezt most nem vizsgáljuk. De mit szólnak ahhoz, ha némelyek szocializálás címén az államosításban vélik megtalálni a probléma megoldását? Állíthatom, hogy elfogulatlan számvetés után ezt a gondolatot határozottan el kell utasítanunk. Ugyanis korunk kihívása, ahogy említettem, éppen a koncentrált tulajdon. Márpedig a józan ésszel ellentétes a koncentráció gondjának megoldását a hiperkoncentrációban keresni.

Magam is osztom a szocialisták jogos bírálatát, amikor azt kifogásolják, hogy a tulajdon és a termelőeszközök fölötti uralom egyre kevesebb kézben összpontosul, de képtelenségnek tartom, hogy ezt a növekvő koncentrációt azáltal lehetne megszüntetni, hogy a kevés tulajdonos helyébe egyetlenegy állítsanak. Még hozzá milyen tulajdonost! Magát az államot, mely eddig csupán politikai uralkodóként állt felettünk, most a fizikai hatalom monopóliumán felül a termelőeszközök tulajdonosaként a gazdasági hatalmat is egyedül gyakorolja?! Nem, az államosítás nem megoldás, mivel nem teszi tulajdonossá az állampolgárokat.

Tegyük fel, hogy egy kertészt a saját kertészetéből valamely nyilvános parkba helyezünk át. Mármost hiába mondjuk neki, hogy a park tulajdonából egy mikroszkopikus rész az övé. Nem fog örülni, bizton állíthatom. S ez nemcsak hogy nem oldja meg a tulajdonlás problémáját, hanem még el is mélyíti azt. Hiszen egy átfogó államosítás után a munkás akárhova fordul, a korábbi sok munkaadó helyett mindenütt

egyetleneggyel találja magát szemben, mely egyúttal azonos a kormánnyal, a rendőrséggel, a katonasággal és a bírósággal. Ez a munkás korábbi viszonyait a szabadság paradicsomának fogja tartani, de annyi szabadsága nem lesz, hogy ezt meg is mondhassa. S a legszomorúbb az lenne, ha a mindenható állam ellentmondást nem tűrő propagandája az egyén önálló gondolkodási készségét is elsorvasztaná. (A szabadságvágyról már nem is beszélve.)

Ismétlem: korunk problémája a koncentráció. A tulajdon, a gazdasági hatalom, a termelés, a politikai uralom koncentrációja. Ennek ellenszere a decentralizáció és nem a hiperkoncentráció.

Nos ha mindez ennyire nyilvánvaló, akkor most már csak az a kérdés, hogy miként történhetett meg, hogy annyi ember elhitte: a tulajdonprobléma optimális megoldása az államosítás. Mint korábban már utaltam rá, itt korunk kollektív pszichopatológiai tünetéről lehet szó. Hiszen már az is misztifikáció, ha azt képzeletben valaki, hogy a munkás termelőeszköztől való megfosztottsága úgy oldható fel, hogy a magántulajdonost az állammal helyettesítjük. Ezen a képtelenségen az sem változtat, ha olyan államra gondolunk, amelynek neve elé a demokratikus jelzőt odabiggyeszthetjük. Ez esetben ugyanis a gazdasági életre visszük át Rousseau demokratikus misztifikációját: ő a nép és a kormányzat teljes összeolvasztását némi eufemizmussal népszuverenitásnak tekintette. Most itt talán ne elemezzük, vajon elviselhetőbbé válik-e a bürokráciával párosult zsarnokság pusztán attól, hogy a lakosság 51 százaléka meggondolatlan pillanatában mandátumot adott neki./6/

Inkább azt vegyük fontolóra: meggyőzőhető-e valamely demokratikus államban élő munkás arról, hogy ő a társtulajdonos az üzemben, ahol dolgozik; aki saját magát alkalmazza, adott esetben elbocsátja; ha kell, megbünteti a munkafegyelem megsértése miatt; aki önmagának állapítja meg a bérét és a munkaidejét is — persze kis kitéréssel, az állam közbeiktatásával, mellyel azonban önmagát büszkén azonosíthatja — s mindezt egy kalapba dobva joggal élvezze mint kemény

munkája gyümölcsét? No és az állam, mely a rábízott tulajdonnal mértéken felüli hatalomhoz jutott, mennyi ideig maradhat valóban demokratikus? A gazdasági demokrácia, amelyet szocializálással akarnak megteremteni, nem semmisíti-e meg a politikai demokráciát a szabadsággal és épp az emberi jogokkal együtt? Találón jelezte a felemás helyzetet nemrég alsóházi beszédében az angol Munkáspárt egyik veteránja: a bilincs viselése attól nem lesz könnyebb, ha valamilyen szocialista oldattal kifényesítjük. Ezért furcsállom, ha Európa egyik- másik országában arra hivatkozva államosítanak, hogy úgymond, megnehezítsék az esetleges új zsrnok dolgát. S még hozzá éppen Németországban képzelik elég sokan, hogy a totalitarizmust úgy kerülhetik el legbiztosabban, ha államosítják a fontosabb üzemeket, s mellesleg alaposan megnövelik a bürokráciát. Holott éppen a szabad gondolkodású szervezett munkásság jelenthetne kemény falatot bármiféle divatszínre mázolt új Hitler számára, míg a kulcsiparágak államosítása megkönnyítené a dolgát: nem kéne vesződnie buta, gátlástalan gyárosok meggyőzésével, csak a minisztertanácsra kellene rádörrennie. Az államosított gazdaság ura akkora hatalommal rendelkezik, amiért Hitlernek hosszú évekig kellett küzdenie.

Ezek a legfőbb érvek a szocializálás ellen. De hadd említsem meg a különböző országokból nyert adatok alapján, hogy az államosítás természetszerűen visszaesést okoz a termelésben. Mondhatni, biztosítja a deficitet. Néhány hónapja a belga szenátus felerészt szocialistákból álló bizottsága jelentést készített a francia államosításról. Részletes elemzés során a bizottság arra a következtetésre jutott, hogy e végzetes politikától mindenkinek óvakodnia kell. /7/ Az inflációt például megállapításuk szerint Franciaországban mindenkelelőtt az államosított üzemek rossz gazdálkodása okozza. Illúzióknak bizonyult az az elképzelés is, hogy államosított üzemben ritkábban fognak sztrájkolni a munkások, és hogy gondosabban, szorgalmasabban végzik majd a dolgukat.

Nem szeretném azonban, ha bárki azt képzelné, hogy arra szeretném rábírní: utasítsa el doktriner módon az államosítás

gondolatát. Szó sincs róla. A tulajdon problémáját – melyet a marxizmus a középpontjába állított – aligha fogja az államosítás megoldani, viszont nyújthat megoldást más, újonnan keletkezett problémára. Teszem azt megoldhatja, miként lehet valaki elemi hozzáértés nélkül, pusztán politikai érdemei alapján vállalatvezető. De félre a tréfával. Azt azért érdemes lenne megvizsgálni a gyakorlatban, hogy ad-e kedvező választ bármiféle meghatározott közgazdasági kérdéskörben az államosítás? Kiküszöböli-e például a fejlődést gátló monopóliumokat? Fontos azonban, hogy ne legyenek előítéleteink. Nem szabad abból kiindulni, hogy az államosítás az egyetlen, vagy a legcélszerűbb eszköz e kérdés megoldására. Legfontosabb, hogy elfogulatlanul, tárgyilagosan vizsgálódva keressék együtt a választ mindazok, akiket nem a szocializmus, vagy a kapitalizmus persztízse érdekel elsősorban, hanem az ember szabadsága és méltósága.

A korrekt megméréstéshez egy vallomással járulnék hozzá. Ma már egyre inkább kételkedem a gondosan mérlegelt, esetenkénti államosítás értékében is. Ma már nem ajánlanék ilyesmit, ahogyan korábban „Die Gesellschaftsordnung der Gegenwart” és a „Civitas humana” című könyveimben tettem, mivel meggyőződtem arról, hogy még a szolgáltatóiparban sem az államosítás a monopolhelyzet felszámolásának legjobb módja, ahogy ezt annak idején gondoltam, pedig ott a konkurencia helyreállítása szinte lehetetlen. Ugyan miért is lenne az állami monopólium kedvezőbb, mint a magánmonopólium? Sőt éppen azok a hatalmi pozíciók a legveszedelmesebbek, ahol az össznépi érdek mögé rejtőzhet a szűk csoportérdek. Hiszen mindig az a veszély a legnagyobb, melyre nem készülünk fel.

A modern társadalomban három olyan intézmény van, ahol könnyű visszaélni a hatalmi pozícióval: a szakszervezetekben, a centralizált mamutszövetkezetekben és a nyilvánosság monopóliumainál. Hallani vélem a zajos tiltakozást. Bár véleményem szerint ez is csak azt bizonyítja, milyen veszélyes mértékben támaszkodhatnak az említett hatalmi csoportok a jóhiszemű, félrevezetett közvéleményre. Ugyan az

állami monopóliumok jellegét illetően mintha ma már kevesebb lenne az illúzió – de azért a felvilágosító munka itt sem vált feleslegessé. /8/

VII.

Az eddigieket úgy foglalhatnók össze: olyan időben, amikor minden erőt a gazdasági rend helyreállítására kellene összpontosítani, a szocializálás rendetlenségét, egyben túlszervezettséget okoz, s a demokrácia nevében növeli az állam túlbujánzó hatalmát. Ezenkívül lényegében hitbizományokat hoz létre, s egyetlen problémát sem old meg, amelyet maguk a szocialisták fontosnak tartanak. Nem hoz létre új gazdasági rendet, ellenben akadályozza a régi érvényesülését, mivel mennél több üzemet államosítanak, annál kevésbé működik a piac önszabályozó mechanizmusa. A szocializmusban amint lehet államosítanak, de utóbb mégis el kell dönteni, hogy a szétrombolt piacgazdaság helyén milyen gazdasági rendszert teremtsenek? Először csak az a kérdés, melyik üzemet államosítsák, de azután azonnal következik a másik: hogy az állami és magánüzemekből álló népgazdaságot hagyják-e továbbra is az árakkal önműködően vezéreltetni, vagy következzenek az állami utasítások? Akárhogy próbálnak is elindulni, az első kérdés okvetlenül a másodikba torkollik.

Hiszen a tulajdonviszonyok megváltoztatása, ami a marxizmus igénye, már meg is történt az első lépéssel, s ami következik, az már saint-simonizmus tervgazdasággal, utasításos gazdasággal. A piac impulzusai helyett itt az állami kényszer irányít. Ahelyett, hogy a kockázattal-éleslátóvá vált milliók vigyáznák a gazdaság dolgait, néhány irányító kényétől-kegyétől függ minden. A fogyasztók sokrétű tervgazdasága helyett egy miniszter és néhány beosztottja dönti el, kinek mi jusson, és miféle választékban. A termelőeszközök magántulajdona az ilyen gazdasági rendszerben névleg érintetlen maradhat, mint például a németországbeli kollektívizmus esetében, amely már több mint egy évtizede tart. De ebben

a rendszerben a termelőeszközök magántulajdonának nincs jelentősége, hiszen a tulajdonosokat megfosztották a szabad döntés és rendelkezés jogától. Ilyenformán a gazdasági folyamat egésze megváltozott a korábbihoz képest. A csúcson valaki eldönti, hogy az egyes áruféleségekből mennyit és milyenszerűt gyártsanak; mennyit fogyasszanak; hol és milyen összeget ruházzanak be; mely országokból importáljunk, és melyik országokba exportáljunk; szabad-e utaznunk, s ha igen hova; miféle munkát végezzünk; mi szerint osszák el a nyikorgó gazdasági gépezettel úgy-ahogy előállított termékeket? Mindezt és még sok egyebet kell eldöntenie a hatóságnak előre, tudatosan, központilag, többé-kevésbé önkényes, merev terv szerint, s azután kényszerrel, parancsokkal végrehajtani.

Mit csinál az, aki házat akar építeni? Vajon szabad társuláshoz fordul, ha rajta áll, ahol a tulajdonos és a jelzőlog-hitelező, a munkás és az építési vállalkozó önként együttműködik, s legjobb tudása szerint teszi a dolgát, ahogy mind-egyiküknek kifizetődő – vagy inkább a felettes hatóságra bízna magát, s hagyná, hogy az tervezzon, az szerezzze be a téglát, a nyersanyagot, az gondoskodjon a munkások „bevetéséről”, az fizessen szubvenciókat az államkasszából, s végül várná türelmesen, hogy a kész lakások elosztásakor mikor kerül rá a sor?

És vajon a parasztembernek mi jobb? Ha piacra hordhatja munkája gyümölcsét, mert kifizetődő, vagy ha rendőrt küldenek a nyakára és börtönnel fenyegetik? Mi legyen inkább: a jobb teljesítményt nyújtók szorítsák ki a piacról a rosszakat, vagy hivatalnok döntsön a fejek felett? Ősi bevált piaci önzérlés, vagy az újabb kori kollektivizmus? Persze ez csak költői kérdés, hiszen Európa-szerte csaknem általánossá vált a kollektivizmus valamilyen formája. Ettől függetlenül, illetve ezzel párhuzamosan folynak a szocializálások is kényre-kegyre. Ennek apostolai lefoglalnak és engedélyeznek, felszabadítanak és leszállítanak, jelentenek és zárolnak, bejelentetnek és büntetnek, odaítélnek, használatba vesznek, elosztanak, ellenőriznek, – és mindennekfelett tiltanak. A gaz-

daságok irányítói odafent azzal a frivol önkénnel terveznek, mérlegelnek, vezérelnek, ahogyan Rooseveltt döntött még a New Deal idején reggelizés közben az arany napi árfolyamáról (Morgenthau tanúsága szerint), mintha csak lottózott volna. Alant pedig telnek a kérdőívek, egyik a másik után; az emberek magukat nem kímélve naponta fölveszik a harcot egyre nehezedő életkörülményeikkel. A tettekészek kívándorlásra készülődnek, a többség pedig elmerül a reménytelenségben. Közben a gazdasági folyamatok az irányítók nagy meglepetésére egészen másként alakulnak, mint ahogyan eltervezték. Mindent egybevetve a néhány éves európai tapasztalatok alapján elmondhatjuk: a kollektivista gazdasági rend általában a gazdasági folyamatok lelassítását és összezavarását idézte elő, rontotta a lakosság ellátási színvonalát, és mennél tovább tart ez a kurzus, annál mélyebbre süllyed a népgazdaság. Hiába ragaszkodnak a szocialista országok elvakultan eszméikhez, hiába kötik az ebet a karóhoz, hogy márpedig ők haladó politikát folytatnak, ha csak benuhátságot, szegénységet, jogtalanságot s a szabadságjogok fokozatos eltiprását idézik elő. Beigazolódott, hogy nem lehet a gazdasági élet természetes hajtóerejét kényszerrel helyettesíteni, mert az megbosszulja magát. Szeretném ezt még pontosabban, más megközelítésben is érzékeltetni.

Aki körülnéz a háború utáni Európában, mindenütt a kényszergazdaság és az infláció végzetes kombinációjába ütközik. Ezt neveztem én tavaly visszaduzzasztott inflációnak. /9/ Okát én abban látom, hogy a háború és az utána következő rossz gazdálkodás miatt inflációs nyomás alakult ki, amelynek természetes velejárója, hogy felhajtja az árakat, költségeket, devizaárfolyamokat. Ilyen helyzetben vagy enged a kormány a nyomásnak, s akkor elszabadul az infláció, vagy pedig a pénz- és gazdaságpolitika megváltoztatásával kiküszöböli az inflációs nyomást. Dicséretes, hogy egy kormány sem akarta az első megoldást választani, de sajnos a legtöbben nem is voltak annyira igényesek, hogy a második megoldásra szánták volna el magukat. Kivételt képez az olasz kormány bátor kísérlete. Ők Luigi Einaudi, a neves öreg köz-

gazdász vezetésével érdekes gazdaságpolitikát kezdeményeztek: hitelcsökkentéssel, kamatemeléssel, az állami költségvetés kiegyensúlyozásával igyekeztek kivédeni az inflációs nyomást. Mondanom sem kell, hogy törekvésük az összes érdekelt fél, különösképpen a kollektivista baloldal ellenállásába ütközött. Európa többi, gazdasági válsaggal küszködő kormánya azonban hallgatólag Hitler és Schacht kalandos példáját követi, vagyis a maguk gerjesztette inflációs nyomásra a gazdasági rendőrség ellennyomásával válaszolnak, nem törődve azzal, hogy népgazdaságuk egyre jobban szétzilálódik és megbénul. Mindezek a kormányok úgy képzelik, hogy az inflációs túlterhelést a népre háríthatják, következményeit azonban „par ordre Moufti”^{*} megtilthatják: Ez végzetes tévedés, s előbb vagy utóbb megbosszulja magát. Ezt a gazdasági betegséget, mely egész Európában elterjedt, nevezem én visszaduzzasztott inflációnak. A jelenségnek, ahogy már említettem két oka van: egyik a háború, másik az a pénz- és hitelpolitika, amely részben a kollektivismus számlájára írható, részben az elhunyt lord Keynes nagy hatású elméletére vezethető vissza. Keynes még vallásos irtózáttal tekintett a deflációra, s az ő nyomdokain halad világszerte az az új közgazdász nemzedék, amely hozzá hasonlóan mindent a teljes foglalkoztatás céljának rendel alá. Az az optimista feltevés, hogy ez megvalósítható, teljesen áthatotta a közgazdászokat kevés kivételtől eltekintve. Így aztán a háború utáni pénz-, hitel-, szociális és gazdaságpolitikát eleve úgy tervezték, mintha olyan mértékű deflációra és munkanélküliségre kellene számítani, mint amilyen a harmincas évek elején következett be. Ez a feltevés tulajdonképpen a tervgazdaság gigantikus baisse-spekulációjának megjelenése a pénzpolitikában. Eszerint mindaz jó, ami a hatékony keresletet növeli, és mindaz elvetendő, ami takarékosagra int, s az óvatos előrelátás megnyilvánulása. Az új ökonómia hívei azt hitték, a deflációt kell kompenzálni, s közülük csak mostanában kezdik felismerni az okosabbak, hogy ehelyett az inflációt növelték. A tervgazdaság baisse-spekulációja összeomlott, sok kárt okozva az érintett országoknak. Olyan ez,

^{*} A mufti parancsára

mintha valaki sarki felszerelésben indulna trópusi expedícióra: mennél tovább ragaszkodik tévedéséhez, annál nevetségesebbé válik.

Épp elég baj az, hogy a hadigazdálkodásból átvett inflációt tovább fokozták, s így inflációs nyomás jött létre, de akkor még a tetejébe kollektivista politikával akarták ezt hatástalanítani.

Németország eleven példája bizonyítja, hogy az infláció és a kollektivizmus együtt a gazdasági egyensúly teljes felbomlását eredményezi. Aggodalommal figyeljük, hogy Anglia heroikus erőfeszítései ellenére mint merül egyre mélyebbre gazdaságpolitikája mocsarába. Objektív folyamat szemtanúi vagyunk. Látnunk kell, amint tönkremegy a gazdaság rendszerező és hajtóereje, amint fokozatosan háttérbe szorul a pénz, és jelentőségüket veszti az árak. Három jel árulkodik a veszélyről: az ilyen helyzetben lévő országok túl kevés árut gyártanak, nem megfelelő minőségben és a külkereskedelmi mérlegük sincs egyensúlyban. Bármikor bekövetkezhet náluk a fizetési mérleg krízise, a dollárhiány, arany- és devizakészleteik kimerülnek, s egyre inkább kénytelenek elzárkózni a világpiactól — mint a nemzeti szocialisták tették.

Ha valaki mégis kételkedne abban, hogy mindez a kollektivista gazdaságpolitika következménye, annak figyelmébe ajánlom Svédország példáját. Ez a gazdag semleges ország jelenleg ugyanolyan keservesen tengődik, mint a háborúban részt vevő többiek, mióta ezekéhez hasonló gazdaságpolitikát folytat. A recept az ő esetükben is bevált: a népgazdaság túlterhelésével teremtünk inflációs nyomást, helyezzük ezzel szembe az állami kényszergazdaság ellennyomását. Ez a titka annak, hogyan lágyulhatott meg rövid idő alatt a svéd kemény valuta.

VIII.

A kollektivista kísérlet csődje fényesen bizonyítja, hogy a piacgazdaság nem váltható fel büntetlenül parancsuralmi gazdasággal; hogy a szabad árak mechanizmusát semmi sem

helyettesítheti. Kár hogy mindez csak így utólag derült ki: hiába, a tanulópénzt nem lehet megtakarítani. De legalább ma már bizton állíthatjuk: a modern népgazdaság sem nélkülözheti az összes piac zajtalan önvezérlését a versennyel és a szabad árképzéssel. És ebben benne értődik a devizapiac is, bár ezt általában figyelmen kívül hagyják. Aki ezt a vezérlést tönkreteszi, az nagyobb kárt okoz, mintha duzzasztógátat, vagy hidakat robbantana – minthogy a népgazdaság élő szervezetét szipolyozza ki, megbetegítheti, esetleg meg is béníthatja.

Kontinensünk gazdasági gyógyulása – melyhez az Egyesült Államok Marshall államtitkár úr javaslatára döntő mértékben kíván hozzájárulni – csakis akkor lehet teljes értékű, ha mindezt mérlegeljük, figyelembe vesszük. A háború kétségkívül borzasztó pusztítást vitt végbe az európai országok vagyonában, de a javak pusztulása mégis a kisebbik rossz a gazdasági élet produktív erőiben bekövetkezett veszteséghez képest, mivel ez a javak újratermelésének folyamatát zavarta meg. Mostani helyzetünkben nem az a dolgunk, hogy Amerika korántsem kimeríthetetlen tartalékaival a hibás gazdaságpolitika ütötte réseket tömködjük be, hanem hogy új gazdasági életet teremtsünk Európában. Közös nevezőre lehetne hozni az egyes országok népgazdaságait, de előbb belül rendbe kellene tenni és felélénkíteni mindegyiket. Csökkenteni bennük az inflációs nyomást, s ezzel arányosan és egyidejűleg leépíteni a túlsúlyban lévő kényszergazdaságot. Ilyen módon lehetne véget vetni a kollektivista marazmusnak.

Orvosi hasonlattal élve az mondhatjuk: a gazdaságilag kiverzett Európának vérátömlesztésre van szüksége a talpra álláshoz, s a véradó szerepét – az orosz érdekszférán túli területen – az Egyesült Államok játssza. Az életmentéshez két dolog szükséges: először is az adott vérmennyiségnek elegendőnek kell lennie. Reméljük, hogy Amerika meggyőzhető, hogy a takarékoság ez esetben pazarlással érne fel, mivel a kisebb mértékű segítség nyomtalanul szétfolyna. Másodsor: nem kevésbé fontos, hogy a kapott vérrel egyidejűleg a beteg saját szervezetének védekező erőit mozgósítsa, mert ha

hosszú távon nem sikerül végképző szerveit regenerálnia, akkor is hiábavalónak bizonyulhat a segítség. A hasonlat érzékelteti, milyen beavatkozás előtt áll Európa. Fontos, hogy Amerika kellő mértékű segítséget nyújtson, de a teljes gyógyuláshoz még arra is szükség van, hogy az egyes országok önerejüket is mozgósítsák belső bajaik leküzdésére: vagyis vessenek véget a kollektivista gazdaságpolitikának. Ha ez nem történik meg, akkor az új amerikai dollármilliárdok éppúgy nem hoznak tartós fellendülést, mint a korábbiak.

Nyugtalanító jelenség, hogy Európában a szocialisták többsége – ismétlem, az összes párt szocialistái – még mindig nem veszik tudomásul a makacs tényeket, messzebbre látó elybarátaikra sem hallgatnak, s a katasztrofális szocialista gazdaságpolitikát látva csak még több szocializálást követelnek. Németországban, Angliában, de másutt is. A recept pedig ugyanaz: államosítások, tervgazdaság, kényszergazdaság – aztán pedig jöhet a visszaduzzasztott infláció. Mindig a régi nóta. Korszerű és még korszerűbb köntösben mindig a régi. Hát hogy nem jut eszükbe valami merőben más megközelítés? Mikor határozzák el magukat a következetes piaci orientációra? Hiszen csakis ez alapozhatja meg a rendet és a jólétet. A szükséges jóléti reformok csak azután következhetnek.

Tudomásul kell venni, hogy vannak időszakok a népek életében, amikor minden a rendező elven fordul meg. Most épp ilyen időket élünk, mivel a német népgazdaságot a többi európai országgal egyetemben a kollektivista kísérlet csődje miatt az elmerülés fenyegeti. A gazdaságpolitika elé én is távolábbi célokat szeretnék kitűzni, mint amilyen az összgazdasági rend helyreállítása, de amíg ez a borzasztó állapot, amelybe Európa a gazdasági rend felborulásával jutott, meg nem szűnik, s a krízist föl nem számoljuk, addig minden szép elképzelés: bérpolitika, szociális biztosítás és a nép életszínvonalának emelését szolgáló egyéb intézkedés csak hiú ábránd.

Mindezt meg kell fontolnia annak, aki a nyugati gazdasági és társadalmi rendszert stabilizálni akarja. Mindaddig, amíg

Európa gazdasági perisztaltikája súlyosan korlátozott, szinte bénult, addig a helyes életfunkció visszaállítására kell törekedni, s minden mást ennek kell alárendelni, hogy a javak termelése ismét zavartalanul, a szükségletek maximális kielégítése alapján rendeződjék. Nem csupán kollektivismus és szabadság között kell választanunk, hanem kollektivismus és kontinensünk gazdasági gyógyulása között is.

Azzal is számolnunk kell, hogy akadnak nem is kevesen, akiket a tények tulajdonképpen meggyőztek már, mégsem képesek levonni a végső következtetést. Ők kellő érvek híján megkérdezhetik tőlünk: mi az ellenjavaslatunk? Nos kitérhetnék a provokatív kérdés elől azzal, hogy már régesrégezen dolgozom. Ehelyett azonban inkább viszontkérdéssel válaszolok imígyen: Ugyan mit mondhatnék annak a felebarátomnak, aki a szakadék felé rohantában belémkapaszkodik, a következő percben magával ránthat, s közben megkérdi: mi az ellenjavaslatod?. Az adott pillanatban talán lenyűgöz az akasztófahumora – talán nem. Mindenesetre valami rövid és velős választ sugall a fenyegető helyzet. Zuhanni vagy megmaradni – esetleg lenni vagy nem lenni. A zuhanáshoz képest a megmaradás őszintén szólva nem is olyan rossz ellentétel.

Ha már idejuttatott bennünket a kollektivismus Európában, mi mást mondhatna végezetül még az, aki a status quo védelmezője volt világéletében, mint azt, hogy a figyelemeztetést komolyan kell venni, a jelenlegi káosznak véget kell vetni, s helyre kell állítani a szabadságot, a jólétet és az emberi méltóságot biztosító gazdasági rendet.

1/ V. Gawronski: *Arbeiterschaft, Demokratie und Freiheitsrechte*. Festschrift für Konrad Ilg, Bern 1974, S. 20. o.

2/ Carlo Antoni: *Considerazioni su Hegel e Marx*, Napoly 1946. 41. o.

3/ Azt, hogy sem a gazdasági öngazgatás romantikus gondolata (hivatásrendi állam, korporativizmus), sem a szövetkezetek nagymérvű fejlődése nem oldja meg a két gazdasági rend választása közötti problémát, két könyvben: *Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart* (4. kiad. 151 ... o.) és *Civitas humana* (2. kiad. 90 ... és 96 ... old.) már kifejtettem. Akik még mindig vitatják ezt a tényt, azok nem látják, hogy a gazdaságot mint egészet kell vizsgálni. Ugyanebből a dilettantizmusból ered az a meglepő hit, hogy az a nagyszerű amerikai tervezési kísérlet, amely „Tennessee Valley Authority” (T.V.A.) néven vált ismertté, új gazdasági rendet jelentene, pedig valójában ez csak kicsiny részét jelenti a szabad árkakkal szabályozott amerikai népgazdaságnak. Sem a korporativizmus, sem a szövetkezetek, sem a szakszervezetek, sem az egyes üzemek államosítása, sem a T.V.A. nem hoznak létre új gazdasági rendet, olyat, amelyet ne irányítanak sem az árak, sem a hatóságok parancsai. Az előbb említettek azonban részei valamely „pótszocializmusnak”, amelybe azok a szocialisták menekülnek, akik elég okosak ahhoz, hogy felismerjék, hová vezet az igazi szocializmus, azaz a parancsuralmi gazdaság, de nem elég bátrak és határozottak, hogy ebből a logikus következtetés levonják.

4/ G. Mosca: *Elementi di Scienza Politica* II. rész, 6. fejezet.

5/ Vö. Henry C. Simons: *Reflections on Syndicalism*, *The Journal of Political Economy* 1944. március: Fritz Machlup: *Monopolistic Wage Determination as a Part of the General Problem of Monopoly*, a paper read at the Economic Institute on Wage Determination and the Economics of Liberalism sponsored by the Chamber of Commerce of the United States on January 11, 1947.

6/ Azt a misztikus elképzelést, hogy a demokratikus államnak nem kell félnie az önkényuralomtól Roosevelttől a New

Deal igazolására a következőképpen fogalmazta meg: „In the hands of a people's government this power is wholesome and proper. But in the hands of political puppets, of an economic autocracy, such power would provide shackles for the liberties of the people”. (Garet Garrett *The Revolution Was*, Caldwell 1945. 35. o.) Roosevelt nyilván nem gondolt arra, hogy a „Power” olyan embereket tételez fel, akiknek a szabadsága korlátozott.

7/ *Neue Zürcher Zeitung*, Nr. 1214. 1947. június 22. Vö.: E. Schmidt: *Le problème de l'étatisation*, Genf 1947.

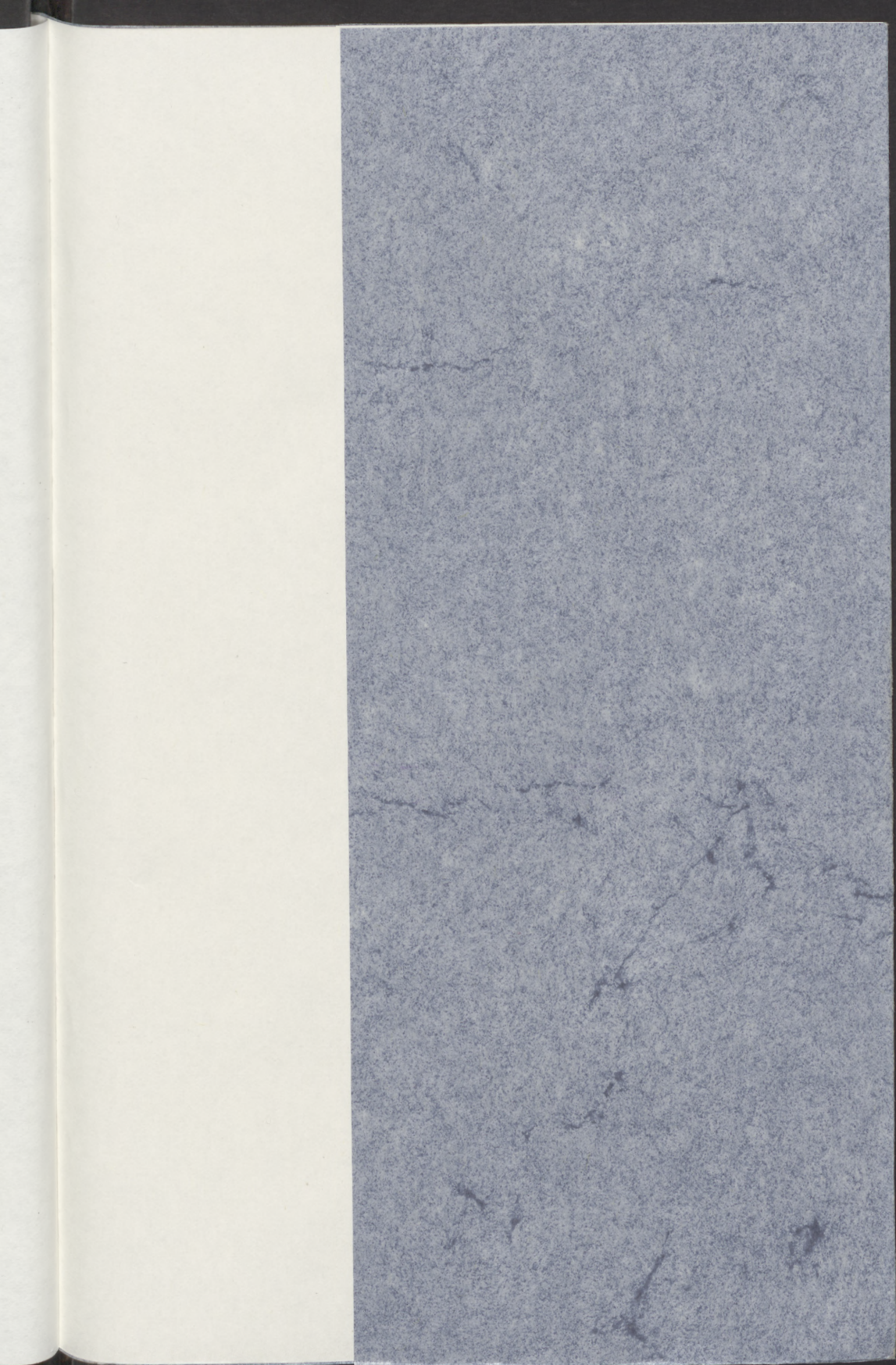
8/ Illusztrációként álljon itt a következő újságjegyzet: „A keleti zónában azon a nézeten vannak, hogy nem az a fontos, hogy a gazdasági hatalom koncentrálódik-e vagy sem, hanem az, hogy kinek a kezében összpontosul. Ennek az lett a következménye, hogy az eddig konszernektől mentes szász gépipar állami konszernné vált.” (*Neue Zürcher Zeitung* Nr 714. 1947. április 15.). Ennek az álláspontnak a rokonsága Roosevelttel demokratikus miszticizmusával kézenfekvő. Ami a centralizált szövetkezeteket illeti, arról pl. Franciaországban sokat mesélhetnének, hogy a „Société générale des coopératives de consommation” és a „Fédération nationale de groupements d'achat” milyen veszélyes monopolhatalommal rendelkeznek.

9/ Legelőször a „Lehren des deutschen Wirtschaftsmarasmus” című cikkemben írtam erről, mely a *Neue Zürcher Zeitung*-ban Nr. 1931. és 1939. 1946. október 26. és 27-én jelent meg. E cikk angol megfelelőjében, amely a „*Commercial and Financial Chronicle*”-ben (New York) jelent meg február 27-én, a „repressed inflation” elnevezést ajánlottam. Vö. „*Offene und zurückgestaute Inflation*” *Kykles* (Bern) I. kötet (1947) 1. füzet: „*Zurückgestante Inflation - die moderne Wirtschaftskrankheit*”, *Neue Zürcher Zeitung* Nr. 1153. és 1161. 1947. június 14. és 15. „*Repressed Inflation*” *Kykles* I. kötet (1947) 3. füzet. Bár itt mindig csak Európáról beszélünk, ne feledjük, hogy a visszaduzzasztott infláció kollektivista politikáját más földrészeken is buzgón és hasonló eredményekkel művelik. Így mindenekelőtt az ausztrál viszonyok nagyon hasonlítanak az angliaihoz.

ISBN. 963. 7141. 45. 6

Kiadja a Megyei könyvtár Békéscsabán.
Felelős Kiadó: Dr. Ambrus Zoltán igazgató
Készült a könyvtár házi nyomdájában.

6443-2